

Анастасія Хеленюк

ІСТОРИЧНІ БІОГРАФІЇ КОЗАЦЬКИХ ЛІДЕРІВ В ТВОРЧОСТІ ПРОФ. ЛЮБОМИРА ВИНАРА

В статті зроблено спробу дати комплексний аналіз досліджень проф. Любомира Винара, присвячених визначним діячам історії України XVI-XVII ст., та визначити їх внесок в українську історіографію. Виокремлено основні напрями вивчення проблеми в творчості вченого.

Ключові слова: козацтво, історична біографія, історико-біографічний нарис, історико-біографічний портрет, українська зарубіжна історіографія.

В статье сделана попытка дать комплексную оценку исследований проф. Любомира Винара, посвящённых деятелям украинской истории XVI-XVII вв., и определить их вклад в украинскую историографию. Выделены основные направления изучения данной проблемы в творчестве учёного.

Ключевые слова: казачество, историческая биография, историко-биографический очерк, историко-биографический портрет, украинская зарубежная историография.

The author of this article made an attempt to give the complex analysis of Lubomyr Wynar's research regarding the prominent individuals of the Ukrainian history of XVI-XVII centuries and their contribution into the Ukrainian historiography. This article also identifies a few main courses of the above scientific problem in L. Wynar's researches.

Key words: The cossacks, historical biography, Ukrainian foreign historiography, history and biography essay, history and biography portrait.

Історія українського козацтва та його роль у становленні української держави – тема, яка лише в останнє десятиліття стала предметом великої кількості наукових досліджень та дискусій – активно досліджувалась українськими діаспорними вченими і була однією з найбільш розроблених в українській зарубіжній історіографії. Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин, Б. Крупицький, І. Борщак – видатні вчені, які добре знали історичні джерела, істо-

ричну методологію та були спеціалістами з питань козацької доби в історії України.

Серед діаспорних вчених, які приділяли значну увагу висвітленню історії козацтва, особливе місце займає Любомир Винар, професор Кентського університету (США), один із засновників, а нині президент Українського історичного товариства, засновник і редактор журналу «Український історик».

Постаті Л. Винара та аналізу його наукової діяльності присвятили свої статті науковці з діаспори та України. Серед вчених, які аналізували праці історика: А. Атаманенко [1; 2; 3; 4; 5], О. Баран [6], І. Гирич [15], О. Домбровський [18;19;20], А. Жуковський [21], Я. Калакура [23], М. Ковальський [24; 25], Л. Сакада [32], Д. Штогрин [37] та ін. В. Степанков [33] та Фадей Яценюк [40] присвятили спеціальні публікації аналізу досліджень Л. Винара з козацької тематики. Однак, проблема вивчення Л. Винаром постатей козацької історії України вперше стає об'єктом окремого дослідження. Тому метою даної статті є проаналізувати дослідження Л. Винара, присвячені визначним діячам історії України XVI-XVII ст., та визначити їх внесок в українську історіографію. Меті підпорядковано ряд дослідницьких завдань, зокрема: визначити коло праць Л. Винара, присвячених видатним козацьким лідерам, класифікувати їх з точки зору видових ознак історичної біографії, дати аналіз змісту праць та охарактеризувати їх особливості в порівнянні з іншими дослідженнями з даної тематики.

Серед великої кількості опублікованих праць Л. Винара (близько 2000) козацькій тематиці присвячено 9 монографій, 142 статті (включаючи енциклопедичні гасла), 27 рецензій [9, с. 645-663]. Серед них помітне місце займають дослідження, присвячені видатним козацьким лідерам: Максиму Кривоносу, Івану Підкові, Северину Наливайку, Андрію Войнаровському, Дмитру Вишневецькому, біографії яких здебільшого не вивчались на рівні окремих праць. Їх постаті розглядаються на фоні загального розвитку козацтва, часто в контексті міжнародних відносин і молдавської політики зокрема. При цьому Л. Винар завжди наголошував на маловивчених або дискусійних питаннях, які він намагався вирішити у своїх дослідженнях.

З точки зору класифікації біографічних досліджень, здійсненої В. Чишком, праці Л. Винара, присвячені козацьким лідерам є історичними біографіями. Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми проаналізуємо лише ті історичні біографії, що належать до видів історико-біографічного нариса та історичного портрету. За межами

даної статті залишається аналіз біографічних енциклопедичних гасел та статей, в яких частково висвітлюється біографія та діяльність історичних осіб в контексті розробки вченим більш широкої теми.

Історико-біографічний нарис є самостійним видом історичної біографії і характеризується описом всього життя особи від народження до смерті, розглядає її життєвий шлях та еволюцію поглядів і діяльності в історичному контексті, аналізує всю сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів і взаємозв'язків особи та середовища в його розвитку [35, с. 168]. До історико-біографічного нарису відносимо дослідження Л. Винара, присвячені А. Войнаровському та Д. Вишневецькому.

Після досліджень І. Борщака нарис Л. Винара про А. Войнаровського став першою узагальнюючою працею про відомого українського дипломата, соратника І. Мазепи. Праця «Андрій Войнаровський. Історичний нарис» була опублікована у 1962 році і одразу викликала реакцію в українських наукових колах діаспори. В передмові до видання О. Оглоблин відмітив, що «праця д-ра Любомира Винара нарешті виповнила ... прогалину в історичній науці. .... Молодий історик уважно і розважно простудіював увесь відомий дотепер документальний матеріал про Войнаровського, критично, за джерелами перевірів різні історіографічні погляди й дав нам першу наукову біографію Андрія Войнаровського на тлі його доби» [7, с. 6].

Оцінюючи стан розробки даної теми, Л. Винар прийшов до висновку про тенденційне висвітлення постаті А. Войнаровського в українській історіографії та сформулював завдання своєї праці: «*sine iure et studio* – простежити діяльність А. Войнаровського та правдиво її наświetлити» [9, с. 378]. У вступі дослідник одразу зауважив про недолік своєї праці, а саме неможливості використати документи з Московського архіву закордонних справ, проте йому вдалося залучити до праці документи з іноземних архівів та, критично їх проаналізувавши, доповнити біографію А. Войнаровського. Нарис складається з 9 розділів, в яких поступово відтворено життєвий шлях та політична діяльність А. Войнаровського. Вчений піддає сумніву дату народження А. Войнаровського, подану І. Борщакком (близько 1680 року), та на основі аналізу актів Бендерської комісії аргументовано доводить, що А. Войнаровський народився близько 1689 року. Цю дату схильний вважати правильною і О. Оглоблин, який у листах до Л. Винара зокрема зазначав: «...я ще раз дослідив це питання й прийшов до висновку, що Войнаровський народився десь у 1688 році» [22, с. 698].

Дослідник відзначає про вирішальний вплив навчання в Києво-Могилянській академії на становлення А. Войнаровського, стверджуючи: «В Київській академії формувалася українська козацька інтелігенція і політична ідеологія Козацької Гетьманської держави та розвивалося інтелектуальне життя України. Академії завдячуємо виховання нової генерації старшини, що відіграла вирішальну роль у періоді гетьманування Мазепи та на еміграції» [9, с. 383].

Досить детально Л. Винар відтворює дипломатичну службу А. Войнаровського при І. Мазепі, зокрема зазначивши, що «перед шведами Войнаровський виступав як заступник Гетьмана. В такому характері, мабуть, і командував деякими гетьманськими і запорозькими частинами» [9, с. 389].

Варто відзначити, що більшість дослідників негативно висвітлюють постать А. Войнаровського в зв'язку з його конфліктом із козацькою старшиною за спадок І. Мазепи. Такий негативний образ А. Войнаровського утвердився в українській історіографії після праці М. Возняка «Бендерська комісія» [12], після якої, за словами О. Оглоблина, «українська історіографія просто перестала цікавитися ним» [7, с. 6]. Зауважимо, що і Л. Винар не прагнув до ідеалізації свого героя, оскільки не робив спроби ні виправдати вчинок Войнаровського, ні оминати ситуації з присвоєнням ним скарбів гетьмана. Він детально проаналізував документи Бендерської комісії та присвятив цій темі окремий розділ своєї праці. Підсумовуючи, вчений зазначив: «цілий перебіг розправи перед Бендерською комісією виявив багато негативних рис А. Войнаровського та козацької старшини. Тут в першу чергу наявна погоня сестрінка Мазепи за скарбами та повна нетолеранція до домагань старшини» [9, с. 405].

Водночас Л. Винар зробив спробу пояснити відмову А. Войнаровського від гетьманської булави, що і до сьогодні трактується багатьма істориками як факт зрадництва. Так, наприклад, В. Шевчук у своїй праці «Козацька держава» при аналізі діяльності П. Орлика зокрема зазначає, що А. Войнаровського цікавили лише скарби гетьмана [36, с. 197], О. Субгельний при характеристиці внутріполітичної ситуації між козацькою старшиною, яка склалася по смерті І. Мазепи, вказав, що Войнаровський, вважав себе більше польським шляхтичем, аніж українським козаком і «дав зрозуміти, що з українцями не хоче мати справи» [34, с. 56].

Л. Винар висловлює власне припущення про причини відмови племінника Мазепи від гетьманської булави: «вирішальним чинником у відмові Войнаровського кандидувати на гетьмана була його психо-

логічна настанова, що не мав майже жадних приятелів серед козацької генеральної старшини» [9, с. 406]. З таким твердженням погоджується і рецензент праці М. Галів [14, с. 63]. Подібну думку знаходимо в праці вже згаданого О. Субтельного, який зокрема вказував, що козацька старшина не підтримала б кандидатури А. Войнаровського, оскільки йому «не виповнилося ще й тридцяти і генеральна старшина вважала його надто молодим і недосвідченим» [34, с. 54].

Л. Винар висловив власну думку щодо факту причетності А. Войнаровського до створення Бендерської конституції, не погодившись з такою тезою І. Борщака і вказавши на відсутність її джерельного підтвердження. Він також зазначив, що «порівнюючи деякі статті Бендерської конституції із письмами козацької старшини в справі перебирання спадщини Мазепи, бачимо багато спільних точок і саме тому сумніваємося, щоб Войнаровський був одним з авторів згаданої конституції» [9, с. 408].

Однією з найсильніших сторін праці вважаємо детальний аналіз політичної та дипломатичної діяльності А. Войнаровського по виїзді до Європи. Відзначимо, що більшість дослідників, аналізуючи діяльність «мазепинців», ключову роль віддають політиці П. Орлика, а про А. Войнаровського згадують лише в контексті його конфлікту зі старшиною за спадок І. Мазепи та пізніше згадують факт його арешту в Гамбурзі. Л. Винар на основі документів довів, що А. Войнаровський, виїхавши до Європи, розпочав активну дипломатичну діяльність та брав участь у міжнародних відносинах європейських країн поч. XVIII ст. Л. Винар зокрема зупиняється на аналізі місії Войнаровського до Криму, та його діяльність на дипломатичному рівні як представника Карла XII та «експерта в українських справах» [9, с. 410].

З часу перебування А. Войнаровського в Європі зароджується так звана «англійська орієнтація української еміграції». Л. Винар як і І. Борщак наголошує на ключовій ролі А. Войнаровського в англоросійській політиці того часу. Вчений висвітлює знайомство А. Войнаровського з англійським дипломатом Матесоном та вказує на «виняткову дипломатичну здібність племінника Мазепи» [9; с. 418]. Давши оцінку дипломатичній політиці А. Войнаровського, Л. Винар відзначив: «А. Войнаровський, який перейшов добру дипломатичну школу при боці І. Мазепи й Карла XII, був одним з визначніших європейських дипломатів першої чвертини XVIII століття» [9, с. 419].

Як бачимо, Л. Винар на основі джерел по новому висвітлив постать А. Войнаровського, відмітивши зокрема його роль в міжнарод-

ній політиці «мазепинців» після полтавської поразки. Н. Полонська-Василенко в рецензії на цю працю відмітила: «Ці сторінки праці Л. Винара дуже важливі. Вони малюють А. Войнаровського новими фарбами, в новому насвітленні. Не ідеалізуючи його як людину, автор представляє Войнаровського як державного діяча та здібного дипломата, який дбав про Україну» [31, с. 19].

Л. Винар детально відтворює хід подій, пов'язаних з арештом Войнаровського, а також аналізує усі обставини, зокрема і зовнішньополітичні, на тлі яких розгортались події, супроводжуючи свої коментарі розгорнутими цитатами документів.

Дослідник не завершив свій історичний нарис арештом та засланням Войнаровського. Він намагається простежити останні згадки про перебування племінника Мазепи у Якутську та визначити хоча б приблизну дату його смерті. Окремий розділ присвячено опису долі родини А. Войнаровського, зокрема детально проаналізовано спроби його дружини Ганни визволити чоловіка з ув'язнення. Крім того, дослідник не оминає конфлікту Г. Войнаровської з П. Орликом. Прослідковує Л. Винар і долю старшого сина А. Войнаровського Станіслава. У заключному розділі вчений не лише обґрунтував та узагальнив свої висновки, але й висловив ряд міркувань з приводу написання біографій історичних діячів, зазначивши: «Історії не треба глорифікувати – її треба розуміти. Нам не треба забронзовувати наших діячів і ставити на них знак «табу», бо такий підхід є питомий лише незрілим народам з невідповідним культурним рівнем» [9, с. 454], а також приходять до висновку, що «кожне історичне явище, кожна історична постать повинні стати об'єктом докладної історичної аналізи й висновків» [9; с. 454].

Як бачимо, нарис Л. Винара про А. Войнаровського і до сьогодні залишається одним з найґрунтовніших досліджень його біографії. Однак, з прикрістю відзначаємо, що в сучасній науковій літературі подаються відомості без врахування досліджень Л. Винара. Так, в «Довіднику з історії України» [13] подано дату народження А. Войнаровського бл. 1681 року (очевидно за І. Борщакком). У цій же статті зустрічаємо інформацію про те, що А. Войнаровський «брав участь у виробленні Конституції України 1710 р.» [13, с. 107]. Цю ж дату народження без можливих варіантів подає і сучасна «Енциклопедія історії України», незважаючи на посилання в літературі на працю Л. Винара [16].

Постать Д. Вишневецького, як, зрештою, і інших козацьких лідерів, зацікавила історика ще з дитинства, тоді це були лише вражен-

ня молодого Л. Винара під впливом «історичної атмосфери» його родини. Більш осмислено дослідник підійшов до вивчення постаті Байди-Вишневецького під час навчання в таборовій гімназії. Виконуючи одне з завдань, Л. Винар вибрав для опрацювання твір І. Костецького про Байду-Вишневецького. Монографічне дослідження під назвою «Князь Дмитро Вишневецький» побачило світ у Мюнхені 1964 року з присвятою О. Оглоблинові. В передмові до цього видання Н. Полонська-Василенко відзначила заслуги молодого дослідника Л. Винара в розробці даної теми, зокрема в тому, що «автор критично переглянув джерела і вперше дав правдивий образ історичного діяча, крок за кроком звільняючи його від намулу легенд» [8, с. 5].

Дослідник, шляхом аналізу праць іноземних вчених та джерел, уточнює походження Д. Вишневецького, вивчає генеалогію роду Вишневецьких та родинний герб (в інтерпретації гербу Л. Винару допоміг відомий український геральдик Р. Климкевич) [9, с. 94].

Для більш чіткого уявлення життя і доби Д. Вишневецького вчений коротко висвітлив татарсько-українські відносини того часу. Ключову роль у міжнародній політиці козаків другої половини XVI ст. він відводить для князя Вишневецького. Його зовнішньополітичну діяльність дослідник розглянув в аспекті протитатарської боротьби та молдавської політики, а також висловив власні міркування з приводу поїздки Д. Вишневецького до Порти у 1553 році, детально описав відносини князя з Московським князівством як результат його дипломатичних здібностей.

Окремо автор монографії зупинився на характеристиці молдавської політики князя. Одразу зауважимо, що тема молдавської політики українських козаків присутня практично у всіх дослідженнях Л. Винара з історії козацтва, що складає одну з найпомітніших особливостей його досліджень. Аналізуючи похід князя на Молдавію, Л. Винар дає характеристику внутрішнього життя цієї країни та зазначає про її важливе стратегічне значення в антитурецькій політиці сусідніх країн, а також говорить про вихід на зовнішньополітичну арену нового «гравця» – козацтва. Власне князь Вишневецький, на думку Л. Винара, започаткував молдавський напрямок зовнішньої політики українського козацтва. Ця думка знайшла підтвердження у пізніших дослідженнях українських істориків. Так, український історик В. Смолій погоджується з висновками Л. Винара про те, що «молдавська концепція Вишневецького мала вирішальний вплив на пізніші походи українських козаків на Молдавію в 70-их і 80-их роках XVI століття. Тому князя Дмитра можна зовсім справедливо вва-

жати «батьком» української молдавської політики» [9, с. 33]. А сучасний дослідник козаччини С. Леп'явко зазначив, що саме він «позначив майбутні напрями розгортання діяльності козацтва, зокрема, в міжнародній сфері» [27, с. 329].

Окрім характеристики Д. Вишневецького як дипломата, особливий наголос в своїй праці Л. Винар зробив на висвітлення ролі князя в організації українського козацтва як окремого соціального стану. На думку дослідника, українське козацтво без безпосередньої участі українських аристократичних родів не могло б стати за відповідно короткий час такою сильною організацією, «яка відіграла згодом вирішальну роль в політично-суспільному житті» [9, с. 99], а Хортицький замок, збудований Д. Вишневецьким, дослідник вважає «першим прототипом козацької Січі, в якій розвивалося військо й господарське життя запорожців» [9, с. 109]. Місія Д. Вишневецького, за словами Л. Винара, була «унешкідливити татарську експансію і поставити твердий фундамент під козацьку організацію» [9, с. 106]. Такий підхід до історії формування козацтва, висловлений Л. Винаром ще у середині 60-их років, поділяють і сучасні українські дослідники [39, с. 190; 38, с. 53; 17, с. 25]. Однак, деякі історики схильні вважати, що роль князя Вишневецького полягала не лише в організації запорозьких загонів, але й в їх стримуванні та контролі. Так, український історик С. Плохій висловлює думку про те, що «діяльність Вишневецького ... дозволяє вважати закладений ним замок попередником не тільки Запорозької Січі, але й Козацької фортеці – збудованої 1635 року вище порогів польського форпосту для контролю за діями козаків» [30, с. 45]. Не зважаючи на усю дискусійність даного питання, не можемо заперечувати той факт, що Л. Винар одним з перших висловив новий підхід до проблеми генези та формування українського козацтва.

Крім того, вчений детально дослідив та проаналізував легендарну постать Байди та співставив з постаттю Д. Вишневецького. Розгорнувши дискусію з радянським істориком В. Голобуцьким, який заперечував ідентичність князя Д. Вишневецького і легендарного козака-лицаря Байди, Л. Винар здійснив ґрунтовне дослідження літературних джерел. Для вирішення цього дискусійного питання вчений звернувся до аналізу досліджень радянських, польських істориків, здійснив текстологічний аналіз різних варіантів «Пісні про Байду», проаналізував прозові твори, зокрема історичні оповідання, в яких відтворена легенда про козацького героя Байду, а також ретельно дослідив значення терміна «байда», прийшовши до висновку,

що легенда про Байду – відображення в народній творчості постаті Д. Вишневецького.

Аналізуючи внесок вченого в розробку цієї теми, В. Степанков зазначив: «Любомир Винар ґрунтовно вивчив усі опубліковані джерела й наукові праці, що дозволило йому на цій основі підготувати дослідження, в якому знайшли гармонійне поєднання цікаво подані фактологічні матеріали й теоретичний виклад дискусійних та нез'ясованих питань» [9, с.28].

Частина історичних біографій, написаних Л. Винарем, мають форму історичного портрету, що є формою представлення особи в історичному процесі. В такій формі історичної біографії людина характеризується крізь призму її історичного значення, проте лише частково, з певних позицій на певному хронологічному етапі і в певному контексті.

Невеликий за обсягом нарис, в якому, за словами В. Степанкова, автор «чи не вперше звернув увагу на розвиток міжнародних відносин у даному регіоні як важливий чинник спричинення молдавських походів козаків та впливу на їх перебіг і наслідки» [33, с.19-20], до сьогодні лишається одним з найґрунтовніших досліджень постаті та діяльності І. Підкови. Біографія козацького ватажка відтворена автором в контексті його «історичної діяльності» [9, с. 193].

Аналізуючи відомості польських і румунських хроністів та літописців, дослідник припускає, що Підкова «був козаком з господарського роду Івонь» [9, с. 195]. Відтворюючи політичну діяльність, Л. Винар зосередив свою увагу на його молдавській політиці та детально проаналізував шлях І. Підкови до молдавського престолу, відтворюючи хід військових дій та напрямки зовнішньої політики козаків та Польщі, Туреччини, Молдавії та Валахії. Важливим є використання автором окрім українських та польських, молдавські джерела, зокрема хроніки Урехі. Л. Винар пояснює причини, які, на його думку, завадили Підкови втриматись на молдавському престолі: «його господарювання йшло врозріз з інтересами Туреччини, Польщі, Валахії та сусідньої Молдовщини. Також не міг розчисляти Підкова на поважну піддержку молдавського війська, а то й населення, що було здеморалізоване своїми боярами» [9, с. 198]. Аналізуючи молдавську політику козаків під проводом І. Підкови, дослідник прийшов до висновку, що «смерть Підкови підсилила козацьку експансію в сторону Молдавії. За декілька місяців козаки вирушають у нові походи з новими претендентами на молдавський господарський стілець з роду Івонь» [9, с. 199]. Крім того, Л. Винар висловив поширену сьогодні

думку про роль козаків не лише як оборонців прикордонних територій, а й християнської віри та християнського світу в цілому. В цьому контексті автор аналізує факт страти І. Підкови, як недалекоглядну політику Польщі: «Вістка про смерть Івана Підкови не залишилась лише в польській державі, але пішла в Європу, яка негативно оцінила цей учинок Стефана Баторого. Смерть Підкови засвідчила нечесну гру Польщі супроти цілої християнської Європи, яка в цей час готувалася до широкої протитурецької акції» [9, с. 200].

Біографія С. Наливайка відтворена Л. Винарем в кількох статтях, присвячених молдавській політиці козаків у 90-их роках XVI ст., козацьким зв'язкам з Австрією та Ватиканом та окремії публікації «Северин Наливайко та революційний рух брацлавського міщанства (1594-1596)» [9, с. 271-278]. Одразу зауважимо, що постать С. Наливайка до сьогодні залишається чи не найбільш суперечливою в українській історіографії. У своїх статтях Л. Винар розробив власний підхід до вивчення постаті відомого козацького провідника. В нарисі, присвяченому С. Наливайку, Л. Винар вступає у дискусію з М. Грушевським та представниками його школи та ставить собі за мету довести, що «козацькі рухи другої половини XVI ст. мали глибоке політичне підложжя, а не були кермовані виключно жадобою грабежу й особистої наживи» [9, с. 271]. В даному контексті він розглядає один з епізодів періоду повстання С. Наливайка, а саме його співпрацю з брацлавським міщанством. Дослідник на основі джерел доводить, що саме у цій співпраці С. Наливайко намагався впровадити власну політичну програму козацтва. Дана думка до сьогодні не знайшла належної підтримки в науковій літературі. В більшості праць, присвячених С. Наливайку, відтворено фактаж його військових походів та подано основні дати його життя.

Заслуга Л. Винара, на нашу думку, полягає насамперед в тому, що він намагається дати оцінку, зрозуміти мотиви дій та вчинків козацького ватажка. В цьому контексті вчений висловив вперше в історіографії гіпотезу про «ідею створення козацької республіки». Цю думку в певній мірі не відкидають і сучасні українські дослідники козацтва, однак з власними корективами. Свої міркування з приводу політичної програми козацтва під час повстання С. Наливайка висловлювали В. Щербак [37, с. 228-229], С. Леп'явко [26, с. 67]. С. Плохій в цьому контексті висловлює іншу думку. Він, як і Л. Винар, вказує на існування двох козацьких рухів – одного під проводом Наливайка, іншого – під керівництвом Г. Лободи та М. Шаули, однак, на відміну від тези Л. Винара про існування певної козацької по-

літичної програми, С. Плохій вказує, що війна не мала чіткого плану, і повстанці чергували походи на Молдавію та Угорщину з грабунками на глибокій волості – на Поділлі, Волині, Київщині та в Білорусі [30, с. 54]. Спільним у всіх дослідженнях, присвячених цій неординарній постаті є те, що всі дослідники наголошують на організаційних здібностях С. Наливайка, називають його визначним лідером. Так, С. Леп'явко вказує: «Організувати різношерстну масу волонтерів у боездатну одиницю, підпорядкувати її своєму впливу могла тільки людина неабиякого характеру, з гарними організаторськими здібностями і військовим досвідом» [26, с. 56]. В. Щербак зазначав, що С. Наливайко: «З молодих літ ... пройшов сувору школу козацького гарту на Запорозжі, здобувши визнання січової громади» [37, с. 157]. Л. Винар, аналізуючи дані польських хроністів, приходять до висновку: «Своїм виглядом, лицарською поставою Наливайко мів з'єднати коло себе козакуючих людей і зорганізувати нове козацьке товариство, нову козацьку формацію, яка відіграла важливу роль у історії України і суміжних країн 1594-1596 рр.» [9, с. 272].

Історичну біографію М. Кривоноса Л. Винар опрацював на рівні окремого монографічного дослідження. Однак, на превеликий жаль, монографія, яку вчений написав в 1956 році, до сьогодні залишається неопублікованою. Вступну частину праці, присвячену походженню та діяльності М. Кривоноса до початку визвольної війни Б. Хмельницького, Л. Винар опублікував, як окрему статтю в журналі «Овид» в 1961 році, з приміткою, що це «...уринок історичної монографії «Максим Кривоніс» готової до друку» [11, с. 21]. Пізніше на сторінках журналу «Український історик» вчений опублікував статтю, присвячену дискусії про походження М. Кривоноса. Таким чином, більша частина монографії до сьогодні залишається в рукописі і зберігається у фонді вченого в архіві УІТ.

Монографія «Максим Кривоніс» складається з 5 розділів, в яких висвітлено життя і діяльність козацького полковника. У вступі автор зазначив про те, що українська історіографія не присвятила належної уваги постаті М. Кривоноса, висвітлюючи його діяльність лише в контексті подій Хмельниччини. Крім того, історики державницької та народницької шкіл досить тенденційно висвітлювали постать М. Кривоноса, наголошуючи на лише негативних, чи позитивних рисах героя. Тому Л. Винар приходять до висновку, що «це частинне насвітлення козацького полководця спричинилося до доволі односторонніх висновків і тенденційного насвітлення його революційної активності» [9, с. 353].

Проблему походження, життя та діяльності М. Кривоноса до початку Визвольної війни Б. Хмельницького вчений розглянув у першому розділі своєї праці. Значну увагу тут приділено в'ясненню питання походження М. Кривоноса. На основі аналізу цілого ряду джерел Л. Винар доводить автохтонне (українське) походження М. Кривоноса. Як уже зазначалось, в 70-их роках Л. Винар опублікував окрему статтю, присвячену цій темі. В ній він дещо розширює I-й розділ своєї праці, окремо охарактеризувавши «шотландську» та «автохтонну» гіпотези походження козацького полководця. Спираючись на висновки відомого українського геральдика Р. Климкевича, Л. Винар спростовує приналежність М. Кривоноса до відомого шотландського шляхетського роду Кемпелів, оскільки в джерелах немає жодної згадки про використання М. Кривоносом «родинного» герба. На думку Л. Винара М. Кривоніс не був шляхетського походження, «а радше з міщанства або простолюддя» [9, с. 362]. Для підтвердження гіпотези про автохтонне походження козацького полководця Л. Винар публікує кілька його листів, «які значною мірою розкривають його ідеологічне обличчя і посередньо вказують на його українське походження» [9, с. 363].

Сучасні українські історики теж прийняли тезу про автохтонне походження М. Кривоноса: «аналіз відомих на сьогодні джерел дає підставу рішуче заперечити тезу відомого українського історика В. Липинського, котрий обстоював нібито шотландське походження Кривоноса і саме у цьому вбачав корені його нібито деструктивної політики» [29, с. 164].

На основі спогадів сучасників Кривоноса Л. Винар приходять до висновку, що «в молодих роках Кривоніс козакував і мабуть належав до знатніших козаків – бо під Жовтими Водами виступає вже як козацький сотник і посол до польського табору» [10, арк. 8]. Крім того, дослідник намагається встановити приблизну дату народження Кривоноса, припускаючи, що це могли бути 1600 – 1610 роки [10, арк. 8].

Аналізуючи історичну ситуацію, що склалася на початок 1648 року, Л. Винар висловлює власні міркування про причини невдачі попередніх років національно-визвольної боротьби українського народу, які він бачить у активній участі у повстаннях лише одного суспільного стану – козацтва, «яке не діставало належної допомоги від народної гущі селян і городового козацтва, як рівно ж української шляхти» [10, арк. 13].

Детально відтворюючи події Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, зокрема перебіг битв під Жовтими Водами і під Корсунем, дослідник визначає роль М. Кривоноса в успішності воєнної кампанії козаків, який «відіграв одну з рішавих роль і став за-

гальновизнаним вождем української черні» [10, арк. 14]. Називаючи М. Кривоноса «провідником української черні», Л. Винар одночасно дає пояснення терміну «чернь». Під цим поняттям «слід розуміти суспільні низи, що сформувалися зі селян і міського пролетаріату, ... це була група невдоволених і соціально покривджених, яка в козацькому повстанні 1648 року добачала розв'язку своїх проблем» [10, арк. 16].

Вчений вважає, що «ідеологія селянства і взагалі черні 1648-их роках була доволі радикальна», і часто не співпадала з політичними планами Б. Хмельницького, тому на його думку «в 1648 році треба було цю стихійну руйнуючу силу української черні запрягти в революційний віз» [10, арк. 18]. Заслугою М. Кривоноса було власне розуміння «психології революційних мас», однак він поділяв радикальну революційну доктрину української «черні». Л. Винар особливий наголос робить на характеристиці організаторського хисту М. Кривоноса, зокрема відзначаючи, що «саме тому Б. Хмельницький вислав Кривоноса в спеціальних місіях для організації і оформлення народного повстання» [10, арк. 21].

Характеризуючи перебіг повстання, Л. Винар не уникає фактів надзвичайної жорстокості повстанців щодо шляхти та євреїв, наводячи зокрема цитати з єврейської хроніки. Однак вчений відзначає, що «жорстокість революційної боротьби в цих часах була явищем зовсім природнім як з козацької, так і з польської сторін» [10, арк. 24] та, що «в його [Кривоноса – А.Х.] очах це була священна війна добра зі злом, що було втілене в польське шляхетство» [10, арк. 25].

Окремо в нарисі висвітлено відносини М. Кривоноса з Б. Хмельницьким [10, арк. 38]. Л. Винар вважає, що Б. Хмельницький намагався залучити до революційного руху всі суспільні верстви, а тому організовані Кривоносом загони були дуже важливими для його боротьби. Відповідно, незважаючи на непорозуміння, Хмельницький і Кривоніс ідуть на певний компроміс, який вчений вважає «одним з найбільших досягнень української внутрішньої політики в 1648-му році» [10, арк. 38]. Як речник української черні, М. Кривоніс висловлював позиції повстанців та відіграв, на думку дослідника, ключову роль у прийнятті важливих стратегічних рішень Б. Хмельницьким, зокрема під час наступу на Львів та плануванні подальшого ходу війни.

Замість висновків Л. Винар завершує свою монографію коротким розділом, в якому висвітлює ідеологію М. Кривоноса, не погоджуючись з тезами В. Липинського та М. Грушевського, які, на думку Л. Винара, недооцінювали ролі української черні в ході Визвольної війни Б. Хмельницького. Зокрема дослідник відзначає: «Нам здасть-

ся, що українська народна маса дуже прецизно сформулювала свою революційну програму, з якою мусів числитися гетьман і козацька старшина» [10, арк. 49].

Незважаючи на те, що через брак джерел в монографії не висвітлено всі сторони життя М. Кривоноса, автор доклав максимум зусиль аби відтворити правдивий образ свого героя. Вчений супроводжує свій нарис великою кількістю цитат з різних джерел, зокрема часів описуваних подій, які стосуються характеристики постаті М. Кривоноса, а також використав фольклорні джерела, що підтверджують факт популярності козацького полководця серед народу. Таким чином, дослідження постаті М. Кривоноса та його діяльності протягом 1648 року є значним внеском для створення об'єктивного образу легендарного героя української історії.

Як бачимо, кожна з досліджуваних Л. Винарем постатей – це в першу чергу особистість, наділена непересічними організаторськими рисами. В своїх дослідженнях Л. Винар відтворив важливі сторінки української історії та визначив роль козацьких лідерів у ході основних подій, намагався дати найбільш об'єктивну оцінку їх діяльності. В історичних біографіях чітко простежується прагнення дослідника не лише виокремити найважливіші факти з життя історичної особи, але й зрозуміти світогляд своїх героїв, що в свою чергу дає можливість для пояснення їх дій та вчинків. Важливою ознакою праць Л. Винара з козацької тематики є детальна характеристика історичної ситуації, в якій жили та діяли його герої, оскільки історичне тло є необхідною умовою для чіткого розуміння середовища, оточення, загальної ситуації, в якій діяли історичні особи. Використавши значний масив джерел з іноземних архівів, проаналізувавши цілий ряд праць з даної тематики, а також застосувавши власні дослідницькі методи, Л. Винар створив історичні біографії видатних козацьких лідерів, які й до сьогодні не втратили своєї актуальності. Вважаємо, що об'єктивний їх аналіз значною мірою доповнить здобутки української історіографії, допоможе у створенні загальних синтетичних праць з історії України та окремих її періодів.

Джерела та література:

1. Атаманенко А. Дослідник життя Олега Кандиби-Ольжича / Алла Атаманенко // Любомир Винар. Олег Кандиба Ольжич: дослідження та джерела / Ред. Алла Атаманенко. – Острог; Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство; Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, 2008. – С. 13-34.

2. Атаманенко А. Любомир Винар як редактор "Українського історика" / Алла Атаманенко // Український історик, 2003. – Ч. 1-5. – С. 16-38.

3. Атаманенко А. Любомир Винар: життя і праця (3 нагоди 75-ліття вченого) / Алла Атаманенко // Український історик, 2007-2008. – Ч. 3-4. – С. 7-44.

4. Атаманенко А., Макар Ю. До 75-річчя Любомира Романа Винара / Алла Атаманенко, Юрій Макар // Український історичний журнал. – 2007 – № 2. – С. 225-229.

5. Атаманенко А., Хеленюк А. Покликання – історія (До 75-ліття Любомира Романа Винара) / Алла Атаманенко, Анастасія Хеленюк // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. 25-26. Spotkania polsko-ukraińskie. Emigracja ukraińska historia, kultura, postacie, instytucje, związki z Polakami. *Studia Ucrainica*. Pod redakcją Stefana Kozaka przy współpracy Walentyny Sobol i Bazylego Nazaruka. – Warszawa, 2008. – S. 418-428.

6. Баран О. Любомир Роман Винар (3 нагоди 65-ліття) / Олександр Баран // Український історик. – 1997. – Ч. 1-4. – С. 11-32.

7. Винар Л. Андрій Войнаровський: Історичний нарис / Любомир Винар / Передм. О. Оглоблина. – Мюнхен: "Дніпрова хвиля", 1962. – 127 с.

8. Винар Л. Князь Дмитро Вишневецький / Любомир Винар / Передм. Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 93 с.

9. Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / Любомир Винар [редактор Валерій Степанков, упорядник Алла Атаманенко]. – Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж: "Місіонер", 2003. – 677 с.

10. Винар Л. Максим Кривоніс (історична монографія) // Архів УІТ. – Ф. Л. Винара. – Спр. "Рукописи". – 49 арк.

11. Винар Л. Максим Кривоніс / Любомир Винар // Овид (Чікаго). – 1961. – Ч. 5. – С. 21-23.

12. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи // Мазепа. Збірник (Праці Українського наукового інституту – Т. 47. – Кн. 5. – Серія історична). – Варшава, 1938. – Т. I. – С. 107-133.

13. Войнаровський Андрій // Довідник з історії України. – Київ: "Генеза", 1993. – Т. I. – С. 106-107.

14. Галів М. З видавництва "Дніпрова хвиля" // Овид (Чікаго). – 1963. – Ч. 3. – С. 62-64. – Рец. на кн.: Винар Л. Андрій Войнаровський: Історичний нарис / Передм. О. Оглоблина. – Мюнхен: "Дніпрова хвиля", 1962. – 127 с.

15. Гирич І. Засновник грушевськознавства / Ігор Гирич // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. – Нью-Йорк; К.; Мюнхен, 1995. – С. 18-22.

16. Горобець В. Войнаровський Андрій / В. Горобець // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. I. – С. 603.

17. Губрик А. О. Проблема територіальної та хронологічної локації першої запорозької січі / А. Губрик // Запорозьке козацтво в українській

історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1997. – С. 14-27.

18. Домбровський О. Любомир Винар – будівничий української історіографії в діаспорі / О. Домбровський // *Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя.* – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 245-251.

19. Домбровський О. Любомир Винар зблизка / О. Домбровський // *На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.* – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 53-61.

20. Домбровський О. Науково-організаційна діяльність Любомира Винара / О. Домбровський // *Любомир Винар: історик, педагог, бібліограф* / За ред. О. Домбровського. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – С. 13-22.

21. Жуковський А., Атаманенко А. Любомир Винар: життя і діяльність (з нагоди 75-ліття історика) / Аркадій Жуковський, Алла Атаманенко // *Любомир Винар. Біобібліографічний покажчик (1948-2007)* / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, Українське історичне товариство, Національний університет “Острозька академія”; Упоряд. Н. Кошик, Л. Кужель; Відп. ред.: М. Романюк, А. Атаманенко. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, 2007. – С. 19-46.

22. З листування Олександра Оглоблина і Любомира Винара // *На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.* – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 695-720.

23. Калакура Я. Теоретично-методологічні засади української історіографії (За працями проф. Любомира Винара) // *На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.* – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 42-52.

24. Ковальський М. Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «наукова історична школа» / Микола Ковальський // *Український історик.* – 1997. – Ч. 1-4. – С. 40-46.

25. Ковальський М., Атаманенко А. Теоретичне обґрунтування грушевськознавства / Микола Ковальський, Алла Атаманенко // *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. Збірник наукових праць* / НАН України. Інститут історії України. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 30-41.

26. Леп'явко С. Семерій Наливайко / Сергій Леп'явко // *Володарі гетьманської булави.* – К.: “Варта”, 1994. – С. 53-85.

27. Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах XVI–середини XVII ст. / Сергій Леп'явко // *Історія українського козацтва: нариси у 2 т.* / Редкол: В. Смолій (відп. ред) та інші. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – Т.1. – С. 326-343.

28. Мацьків Т. [рецензія] // Український історик. – 1971. – Ч. 3-4. – С. 121-123. – Рец. на кн.: Винар Л. Князь Дмитро Вишневецький. – Мюнхен, 1964. – 93 с.

29. Мицик Ю. Максим Кривоніс / Юрій Мицик // Полководці війська запорізького. Історичні портрети / Відп. ред. Смолій В. – К.: "KM Academia", 1998. – Кн. 1. – С. 163-177.

30. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні / Сергій Плохій. – К.: "Критика", 2005. – 496 с.

31. Полонська-Василенко Н. [рецензія] // Український історик. – 1963. – Ч. 1. – С. 18-19. – Рец. на кн.: Винар Л. Андрій Войнаровський: Історичний нарис / Передм. О. Оглоблина. – Мюнхен: "Дніпрова хвиля", 1962. – 127 с.

32. Сакада Л. Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М.С. Грушевського / Людмила Сакада // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С. 38-49.

33. Степанков В. Проблеми козацтва та боротьби за незалежність України у творчості Любомира Винара / Валерій Степанков // Винар Л. Козацька Україна: Вибрані праці. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 11-80.

34. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Орест Субтельний / Пер. з англ. В. Кулика. – К., 1994. – 240 с.

35. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії та сучасності України / В. Чишко. – К., 1996. – 240 с.

36. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К.: "Абрис", 1995. – 392 с.

37. Штогрин Д. Бібліографія праць Любомира Винара / Дмитро Штогрин // Любомир Винар: історик, педагог, бібліограф / За ред. О. Домбровського. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – С. 31-65.

38. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. Щербак. – К., 2000. – 300 с.

39. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє видання, перероблене та розширене / Наталія Яковенко. – К.: "Критика", 2005. – 584 с.

40. Яценюк Ф. Українське козацтво в дослідженнях Любомира Винара / Фадей Яценюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Чернівці: "Рута", 2006. – Вип. 323/324: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 22-27.